

POPÜLER KÜLTÜR VE GÖÇLER : AVRUPA'DAKİ TÜRK GÖÇÜNÜN DURUMU

Stéphane de TAPIA

Türk Göçmen Dernekleri Fransa Konseyi'nin (CFAIT) 9 Kasım 2002 Cumartesi günü Nancy'de, A Ta Turquie derneğinin *Automne aux couleurs de Turquie (Türkiye renklerinde sonbahar)* adlı yıllık etkinliği çerçevesinde, türk göçü sahasında çalışan, tam anlamıyla kültür uzmanı olmayan, ancak özellikle Fransa'da ya da Türkiye, Almanya, İsviçre, Belçika, Çek Cumhuriyeti ve hatta Avustralya'da rastlanılmış türk göçünden gelen birey, aile, dernek ve şirketlerle yaşayıp çalışan fransız (türkçe bilen) bir coğrafyacının düşünceleri...

Bu kısa yazı, Multitudes|Alt yazı dergisinin Eylül 2002 sayısında yayınlanan Ebru Ay/Mehmet Demirtaş ve Muharrem Koç'un izlenimlerinin devamı niteliğindedir.

Başlamak için birkaç fikir, kişisel bir anı, Meksika'ya kısa bir geri dönüş (benim yurtdışına ilk "büyük" seyahatim. 19 yaşındaydım. Ebeveynlerim yoktu ama Meksiko'ya yerleşmiş ispanyol mülteci büyük babamın eşliğindeydim). Gezilen bütün Amerikalı-Kızıldereli yerleşim birimleri (Mexico-Tlalelolco, Tenochtitlan, Palenque, Edzna, ...) arasından biri, Cholula, üzerinde biraz durmayı hak ediyor. Cholula, Meksiko'dan çok uzak olmayan Pueblo eyaletinde bulunan, büyük turizm akımından pek etkilenmeyen bir yer. Aslında bu, ispanyol « fatihlerin » (conquistadors) yapay bir tepe üzerine inşa ettikleri, Amerika'nın prekolombien piramitlerinin en büyüklerinden olan dev bir kilise. Meksika tarihinin şaşırtıcı bir özeti, bu piramit-kilisenin eteğinde, kendisi de katolik katedral olmuş Kordoba'daki emevi *Mezquita* camiisinin aynısı olan kocaman bir katolik manastır ! Herşey tamam : aynı yerleşim biriminde değişik mimari stiller, aztek kültürel katmanlar, ispanyol baroklar, çoğunluğu Magreb'ten geçen Suriye İslam'ının kalıntıları olan endülüs ispanyol kalıntılar yanyana bulunuyorlar.

Aklımda kalan tek şey, normal şartlarda karşılaşmalarına hiçbir şekilde mümkün olmayan değişik kökenlerden toplumların karışmasından doğan kuvvetli bir bağdaştırmacılık duygusu. Ancak buradaki herşey açıklanabilir, incelenebilir. Bana göre, popüler kültür, uzun bir süre içinde, başlangıçta birbirlerine yabancı olan, ama askeri ve siyasi fetih anından öte, birbirlerinin yerine geçmekten çok birleşen, biyolojiden alıntı bir terimi kullanmak gerekirse etkileşme yoluyla karışan halkların, kültürlerin bu büyük bağdaştırmacılık kabiliyetidir.

Türkiye, bu saptamadan sıyrılmıyor. Popüler kültür burada, bazen çok uzak değişik etkileşmelerle zengin görme, koklama, duyma, dokunma, tad alma duyularının hepsinin belirmesini çağrıştıran, karmaşık bir bağdaştırmacılıktan doğdu. Tek, monolitik değil : Osmanlı İstanbul, yönetici çevrelerden ve islami medeniyete bağlılıktan öte, doğulu akdeniz çevresinin, Balkanlar'ın yakınlığının, islama bağlılığın – değişik hıristiyanlıklarla (ortodoks, latin katolik) ve musevilikle temasta olsa da – tüm alanlarda (mimari, musiki, mutfak) çapraz etkilerini hissettirmelerine rağmen, popüler kültür anlamında Bağdad, Budapeşte, Kahire ya da Atina ile şüphesiz çok az benzerdi. Çağdaş Türkiye, medyaların ve televizyonun ezici silindiri, Okul veya Ordu tarafından aşılana cumhuriyet ideolojisinden öte, kültürel zenginliğine katkıda bulunan bölgesel özgünlüklerinin çoğunu koruyor. Bu kültür, bilimsel kurumsallaştırmadan değil – bununla aydınlar ve bilim adamları ilgileniyor – yaşayan, her zaman gelişen, ve bu nedenle hasta düşebilen ve, muhtemelen, ölebilen bir organizmadan kaynaklanmaktadır.

CFAIT

CONSEIL FRANÇAIS DES ASSOCIATIONS D'IMMIGRES DE TURQUIE

Tel : 01 42 46 17 90
Fax : 01 42 46 17 96

35 boulevard de Strasbourg
75010 PARIS - FRANCE

cfait@noos.fr
www.cfait.org

Bu düşünceyi belirginleştirmek için, birbirinden gönüllü olarak uzak olan birkaç örnek ele alalım : mutfak, inançlar, mimarî.

Birinci örnek : mutfak ve beslenme.

Günümüzde kalitesi ve çeşitliliğiyle ünlenmiş – göç dolayısıyla tüm Avrupa’da açılan küçük lokantaların büyük bir çoğunluğunda çok az görünen – türk mutfağı, aşağıdaki öğeler üzerine kurulmuştur :

- Akdeniz esaslı : zeytinyağı, sebzeler – hemen hemen aynıları bizim Nice’te de var –, taze meyvalar, çoğu zaman garnitürlü balık ve deniz ürünleri. Mezelere gelince, yunan, ermeni ve ... türk tariflerine göre ki mezelere eşlik eden rakı, ıspanyol (*anisade*), fransız (*pastis*), lübnanlı (*arak*), yunan (*uzo*) anasonlu alkollerin hepsini kapsayan geleneğe bağlıdır. Arkadaşlarla, Boğaz’a karşı rakı ve mezeleri tatmak, burada milli bir spordan öte, bir yaşam sanatıdır.
- Hububatı yüksek dozajda kullanan çok eski Anadolu esaslı : ekmek, makarna, bulgur, ve de baklagiller (mercimek, nohut, ...), kurutulmuş meyvalar (Akdeniz’le Orta Asya arasında geçişi sağlayan incir, üzüm, kayısı) ...
- Ortaçağ göçebe türklerinin getirdiği Orta Asya esaslı : yoğurt, kurutulmuş peynir –aynı kurutular moğol ve tibetli göçebelerde de bulunur- ve mantı, “ravioli”lerin Doğu Asya (Çin, Japonya, Kore), Yukarı Asya (Moğolistan, Tibet) ve ... İtalya arasında, ipek yolu boyunca, değişen çeşitleri ve belki alkollü içecekler (Akdeniz’li bir öğe olan ancak zengin ve batılılaşmış çevreler dışında çok az kullanılan şarap hariç).
- 17.ci yüzyıldan itibaren, imparatorluğun gerileme döneminde, Osmanlı muhacirlerin ve yurda geri gönderilenlerin getirdiği Balkan esaslı.
- *And last, but not least* (son, ama en önemsiz değil), türk topluluklarının, helâl kullanım geleneğini yerleştiren islama bağlılığı : domuz ürünlerinin (ki türkler yabancı domuz tüketiyordu), at etinin (Kazak ve Kırgızların günlük tüketim ürünü olarak yerini koruyor), Şii ve Aleviler’de tavşanın ortadan kalkması, alkol tüketiminin yokedilmeden azaltılması.
- ...

İkinci örnek : islami kültür

Kültürel kimliğin temel ögesi olan türk islami, dini vecibelerini yerine getirmeyenler dahil, aynı şekilde değerlendirilebilirler :

- Kaynak metni arapça olan Kuran da İran geleneklerinden çok alıntı (cennet, melekler, ...) yapmış museviliğin önemli anıksamalarını taşımaktadır.
- Yukarı Asya ve Orta Asya’nın altaylı fonu devamlılığını korudu ve, yeteri kadar orijinal (aleviliğin bağlı öğe olduğu değişik heterodoksiler, Tasavvuf’un büyük önemi, göçebe ve kentsel gelenekler, mezarlıkların ve ermiş ve önemli şahısların türbelerinin düzenlenmeleri) bir türk islami tanımlamak için arap geleneğiyle karıştı.
- Türkler, Altay ile Akdeniz arasındaki göç yollarında Araplardan daha çok İranlılarla karşılaştıklarından, heterodoksi ve bazı Tasavvufi tarikatların (*Nakşibendî, Yesevî, mevlevî, ...*) öneminden olsa gerek iranlı süzgeç de önemli bir rol oynadı.
- Türk göçbelerin gelişinde hıristiyanlığın çok gelişmiş olduğu, Anadolu ve Balkanlar’daki mahalli temeller : kendileri de eski kırsal Anadolu kutlamalarından (ilkbahar, tahavvül-i şems [*gündönümü*], bereket bayramları) kalan hıristiyan bayramların ve mahalli hacların taklit edilmesi. Böyle anlarda ki buna çok sık bir şekilde rastlanmaktadır, müslümanlar ve hıristiyanlar aynı yerde ve aynı zamanda buluşuyorlar.

İşte, normalde çok ayrı, ama bin yıllık bir süre ve binlerce kilometrelik mesafeler üzerinde, Viyana ve Pekin surları arasında, aynı toplum karışımlarını (yerliler ve yabancılar, göçbeler ve yerleşikler, yer-

liler ve göçmenler, müslümanlar ve hıristiyanlar –şaman, budist, manici, zerdüşçü anıksamalarla-) anımsatan iki örnek. Türk kültürünün tanımlanmasında temel olan türk islamı, bu yüzden karmaşık, orijinal ve birçok tanrıbilimsel ve felsefî geleneğin kesişme noktasındadır. Uzaktan monolitik, çoğunlukta sünni –ama hanefi ya da şafii mezheplerinden-, çok azınlıkta şiidir ama geniş anlamda heterodokstur (alevilik, bektâşilik, tasavvuf). Bunun içindir ki tarikatlar boldur : geleneksel şekillerinde *rifaî-mevlevî, nakşibendî, kadirî, halvetî, melâmî, bektâşî, alevî, ...*, daha yeni ve daha siyasileşmiş şekilleriyle, *nurcu, süleymancı, kaplanı...* Bu, çok doğal bir şekilde, bilimsel kültürle popüler kültür arasındaki sınırı çizmenin her zaman pek kolay olmadığı yazılı ve sözlü edebiyatla, değişik musikî gelenekleriyle belirginleşir. En yenisi dahil, popüler müziğin büyük bir bölümü, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu metinlerinden esinlenmiştir.

Alıntı harfler gibi, mahalli ve bölgesel miras da çok önemlidirler ama etkileri daha uzak olabilir : türk usulü laikliğin kökleri, Atatürk'ten çok önce, Avrupa'ya dayanır (1839 *Tanzimatı*). Fakat dinin Devlet tarafından kontrol edilmesi, Devletin anlamı (*Devlet Baba*), önemli bir şekilde askerleştirilmiş hiyerarşi, Roma-Bizans ya da İranlı Devlet geleneğini hatırlattığı kadar, zaten Çin'in etkisi altında bulunan, Orta-Asya kökenli Türk-Moğol geleneğini de hatırlatır ve bu da, VI. yüzyıl Gök-Türk İmparatorluklarının ortaya çıkması ile Selçuklu bir ara fasıldan sonra, Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu arasında katedilen yol çerçevesinde tamamen kavranabilir. Böylece, François Georgeon, türk milliyetçiliği, eğer Devlet-Ulus fikri batı asıllıysa, kısmen Volga kıyılarında doğmuştur, diyor.

Üçüncü örnek, mimarî, fakat ne türk mirasında çok az rastlanan sarayların ne de İstanbul'un saltanat camilerinin, küçük şehir ve köylerdeki evlerin ve küçük camilerin mimarîsi. Burada da kural bağdaştırmacılık, ve mimarlar, ormanlık bölgelerdeki evlerin büyük bir kısmını, Alsasya, Champagne, Normandiya'daki konutlara, kolombaj ve kerpiçleriyle benzeyen, görünmez bir sınır, geleneksel Anadolu'yu dik damlar ve düz damlar olarak ikiye kesiyor. Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar, hatta Hazar'ın İran kıyılarında bile rastlanan evlerde Türk ve Moğol –Türkler, birkaç istisna dışında (günümüzün çok nadir Türkmen ya da Yörüklerin *topak evleri*) yurtları büyük çoğunlukta terketti-, Arap, Acem ya da tam anlamıyla mahalli göçebelerin geleneklerinin karşılıklı etkileri üzerinde halen tartışılmaktadır. Durum, büyük küçük camiler için de aynıdır ki “Bizanslılar” (Sinan'ın temsil ettiği Osmanlı devri) ve “İranlılar” (selçuklu dönemi) karşı karşıya gelirken, mahalli olarak, küçük camiler, komşu evlerden, minarenin varlığı sayılmazsa, çok az ayırdedilebiliyordu. Türkiye'de, çok belirgin üç yerleşim bölgesi var :

- Balkan tipi evler bölgesi : Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Gürcistan'dakiler gibi, dik damlı, genelde dört duvar yüzlü, kolombaj ve değişik doldurmalı karmaşık evler. Kentsel ya da kırsal manzaralar da Metsovo, Koprinitza, Safranbolu, Birgi, Ankara, Kütahya'da aynıdır.
- Akdeniz tipi evler bölgesi : Endülüs'ten Türk Akdeniz'ine kadar yaygın beyaz küçük evler ; Bodrum, Kuşadası ya da sanayi turizminden önce Datça'daki gibi ...
- Ortadoğu tipi evler bölgesi : Orta Anadolu'dan İran ve Arap ülkelerine kadar rastlanılabilen, düz damlı, ortası avlu olan ve haremlik selamlığı ayrılan, Kayseri, Konya ya da Kırşehir'de basit, Urfa ya da Mardin şehirlerinde ise küçük saraylara benzeyen evler...

Avrupa'daki göçe gelirim : Özellikle Batı Avrupa'da ve özellikle Almanya'da yaşayan, bölgesel, etnik, dilsel, kültürel, dinsel kökenlerden gelen 3.5 milyon göçmen. Söz konusu yeni, toplu, hızlı –tarih seviyesinde- bir göç ve de dolayısıyla bir kültürün çok yavaş ki krizlerin etkisi altında hızlanmalar söz konusu olabilir, olgunlaşma ve gelişme süreçlerine karşın çok kısa süreli bir göç. Geleneksel Anadolu modelinin karşısına, bugün istikrarsız olan bir batılı kültür, en azından Fransa'da –Avrupa'nın diğer göç ülkelerinin ideoloji ve felsefeleri kaynaşmadan apartheid'in belki daha yumuşak bir türü olan cemaatçiliğe kayarken- ısrarlı bir eritme istemine yakın olan entegrasyon düzeni, öncelikle bir

yıkma ve düzensizliğe sokma işlemi, daha sonra da bireyin yeni bir ortamda tekrar oluşturulması olan, bir uyum ve çevresel standartlara benzeştirme istemi dayatılmaktadır. Bu çok çok zor : sadece en iyi silahlanmış, en iyi eğitilen, kültürlerinin zenginliğinin en bilincinde olan bireyler bu kültürsüzleştirmeye karşı direnme ve sadece iki tane olduğunda, iki kültürü uyumlu bir şekilde birleştirmeyi sağlayacak seçimleri yapma kabiliyetine sahiptirler. Mesela, Alsasya'lı protestan diyalektofonlarla bir sorunu olan alevi bir kürt hakkında ne söylenebilir ? Türkiye'de iki kereden Fransa'da dört keze azınlığa düştüğü mü ? Yahut, Cezayir'den gelen Kuzey Afrika'lı (Mağrib) sefarad bir çevrede, Sarcelles'de yaşayan bir Asuri-Keldani aileye ne demeli ?

Çoğu zaman birçok tepki dile getirilmiştir :

- Eski değerlerle bağdaşmaz görünen yeni bir kültürün reddedilmesi, dine, aşırı dincilik, milliyetçilik gibi saldırgan ya da muhafazakârlık gibi savunmacı ideolojilere ya da “yeniden gözden geçirilmiş” bir geleneğe dönüşle belirginleşen, kimliksel ve/veya cemaatçi –ki topluluğun birey üzerinde hüküm sürdüğü bir dünyadan bireyciliğin kural olduğu ters bir dünyaya geçiş sözkonusu- bir içe kapanış getirir.
- Simgesel mekânlar ya da önemli anlar etrafında (düğün, sünnet, müslüman ya da başka bayramlar, derneksele konser ve etkinlikler, zaman zaman *helâl business* denen “etnik” ticaret mağazalarına gitme) asıl, eski güzel kültüre adanmış mekân veya anların düzenlenmesi (aile içi ya da “etnik” lokantadaki yemekler, folklor ve geleneksel bayramlar, dini vecibeler, ...) ...
- Çoğu zaman uluslararası şekilleri altında, asıl kültür ile yerli kültürün karışmasını bilinçli bir şekilde talep etme : daha kolay bir şekilde, Alsasya ya da Bavyera folklorundan çok rock, pop ya da rapa yapılan bir yatırımı düşünüyoruz ki, bu iki dünyanın çözümlenmesi anlamına gelir ama, gerçekleştirilmesi kırsal alandan çok şehirde daha kolay olan mahalli kültür dokusuna gerçek bir katılım değildir.

Bunun sentezi o kadar kolay da değil : artı, çoğu zaman tek taraflı, yerli toplumlar yeni gelenleri karşılamak ya da anlamak için genelde çok az çaba sarfediyorlar. Yerli entegrasyon istemi çoğu kez iki anlamlı ve tüm şekillerden (yeni sömürgecilik, gerçek ilgisiz bir hoşgörü, görmezlikten gelme, ...) geçerek paternalizmden hakiki ve samimi bir ilgiye kadar ulaşır.

Sonuç olarak, şunu şüphesiz hatırlatmak gerekiyor ki göç geçici bir an, uzun ya da kısa bir ara zamandır. Ekonomik ve sosyal entegrasyon süreçleri birden, birçok nesile kadar sürebilirken çok geniş bir şekilde kendisi de gelişmeye yüz tutmuş mahalli ortama ama bir de göçmenlerin istemlerine, az ya da çok tepkili olan asıl kültürün gelişmesine bağlıdır. Bu, kırsal kesim ailelerinin şehire yerleştiği (İstanbul, Ankara veya İzmir halkının % 60'nın bu üç şehrin dışında doğduğunu ve de dil ve din dışı travmanın burada da çok şiddetli olabildiğini unutmamalı) iç göç olarak da bilinen geçiş dönemidir. Hiç kuşkusuz, maddi olduğu kadar (mutfak, giyim, kitap, dergi, kaset, video kaset ve televizyonlar) özdeksel olmayan dini inançlar, batıl inançlar... Çoğu zaman çok eski bir kültürel temel ile, on üç yüzyıllık bir islamlaştırmadan sonra halen yaşayan, dosdoğru şamanizmden çıkan Albastı ya da Alkızı gibi dışı ruhları, uslu çocukları korkutmak için çağrılan öcü ve diğer umacıları ve çok iyi saklanmış, ancak göçte halen varlığını koruyan, doğum etrafında, kolayca batıl inanç olarak tanımlayabileceğimiz ama bu popüler inançların tarihçesini taşımayan tılsım ve muska kullanımı gibi tüm geleneksel Anadolu törelerini hatırlatalım. Doğal olarak kızlara (ve nadir bir şekilde erkeklerle) uygulanan namus kanunu gibi ahlakî değerler, hiç durmadan gözden geçirilen ve dolayısıyla aslı ile büyük bir bağı kalmayan bir geleneğe göre düzenlenen görücü usulü evlilikler, ... Toplumsallaştırma süreçleri üzerine olduğu kadar geniş bir görüşe sahip olmak, tanımlanması çok zor bir şekilde gerçekleştirilebilen (sadece bilginlerin ya da biraz orijinal tutkuluların okuyacağı görüngüleri araştırmacıların ayrıntılı olarak inceleyebilmesine ve çöze-

bilmelerine rağmen) bu popüler kültürün olaylarının ve gelişmelerinin karmaşıklığı önünde daha çok hoşgörü ve alçakgönüllüğü beraberinde getirir.

Gerekli hoşgörü “Diğerleri” için gerçek bir entelektüel merakla ama bir de, muhtemelen daha iyi paylaşmak için her zaman savunmaya hazır olmayı gerektiren kendi kültürel değerlerinin bilgisiyle çiftleşmelidir. Okullarda ve kısa bir süreden beri şirket ve resmi idarelerde islami tesettür üzerine yoğunlaşan bitmez tükenmez polemikler bunun en mükemmel örneğidir. Kültürel entegrasyon onu savunan ya da onunla savaşılan kadın ve erkeklerin kültürel, ideolojik, dini, siyasi, psikolojik yüklerini iyi bir şekilde ölçmeksizin kararlaştırılmaz. Kolaylaştırılabilir ya da durdurulabilir, desteklenebilir veya yasaklanabilir (bunun da fazla anlamı yok), ama ne çizgisel, ne kaçınılmaz ne de imkansız değildir. Ve son olarak, popüler kültür, bilimsel kültürden çok, geçen zamanın ağır ritmine, muhtemelen daha itaatkârdır. Ama bu, Türk olsun ya da olmasın, popüler kültürün uzmanı olmayan bir coğrafyacının fikrin-den başka birşey değildir ! ■

Türkçeye çeviren : Antoni YALAP

Stéphane de TAPIA, CNRS’te araştırma görevlisi

CFAIT

CONSEIL FRANÇAIS DES ASSOCIATIONS D’IMMIGRES DE TURQUIE

Tel : 01 42 46 17 90
Fax : 01 42 46 17 96

35 boulevard de Strasbourg
75010 PARIS - FRANCE

cfait@noos.fr
www.cfait.org